

O NACIONALNI IDENTITETI IN ETNONACIONALIZMIH

Slovenija v prehodnem obdobju

Raziskava slovenskega javnega mnenja ob koncu 1993. leta o narodni in nacionalni zavesti ter etničnih odnosih na Slovenskem razkriva dvoje temeljnih ugotovitev: (1) narodna in nacionalna zavest sta poudarjeno izraženi in (2) naraščajo pojavi etnične nestrpnosti in etnocentričnega nacionalizma.

Pred analizo empiričnega gradiva, ki potrjuje gornji temeljni splošni ugotovitvi, se zastavlja vprašanje o teoretični pojasnitvi obeh ugotovitev.

V prehodnem obdobju se v Sloveniji dogajajo pomembne spremembe socialne strukture, med katere štejejo spremembe socialne stratifikacije in spremembe globalnejših družbenih procesov.

Spremembe socialne stratifikacije in globalnih družbenih procesov v prehodnem obdobju

V slojevski strukturi prihaja do polarizacije. Nastajajo novi ekonomski srednji in višji sloji s parvenijskimi vzponi in produciranjem politokracije. Po drugi strani pa prestrukturiranje gospodarstva povečuje deleže brezposelnih in marginalnih slojev. Te spremembe spodbujajo vrednote o umirjeni funkcionalni neenakosti, hkrati pa se ohranjajo težnje po egalitarnejši distribuciji in po močni vlogi socialne države. Prehodno obdobje je čas socialne negotovosti, kar spodbuja iskanje zavetja v etničnosti in močni nacionalni državi, pa tudi razširja pojave etnične nestrpnosti in iskanje grešnih kozlov pri drugih etničnostih. Težnje po uveljavljanju večje funkcionalne neenakosti se zdijo skladne z uveljavljanjem etnične stratifikacije, saj avtohtono prebivalstvo teži k zavarovanju svojih pridobljenih statusov pred tekmovalnostjo imigrantov s pomočjo njihove diskriminacije. Ko narašča pomen ekonomskega kapitala in ko ostaja še vedno močno poudarjen pomen političnega kapitala (politične moči), z nastajanjem nove politokracije in partitokracije ter reproduciranjem stare, se ne kaže dovolj možnosti za hitrejše naraščanje pomena kulturnega kapitala. Profesionalni – meritokratski sloji se počasi uveljavljajo, pomen profesionalizacije je še omejen – strokovnjaki se seveda razvijajo in uveljavljajo v dolgotrajnejšem razvojnem procesu. Razširjenost pojavov etnične stratifikacije moremo potemtakem pripisati tudi še maloštevilčnosti visoko izobraženih slojev, za katere nasploh velja, da so strpnejši do različnih kultur in bolj strukturno – pluralistično – usmerjeni (P. Klinar, C. Trampuž, 1991, D. Trieman, I. Szelenyi, 1991).

Prehodno obdobje v Sloveniji počasi omogoča širjenje globalnejših procesov, ki so značilni za modernejše družbe. Ob nastajanju številnih novih konfliktov, zasnovanih na bojih za oblast, na ideoloških razlikah, različnem vrednotenju preteklosti, socialno-razrednih konfliktih, nastalih zaradi stratifikacijske – razredne polarizacije, etničnih konfliktov ipd., prevladujejo procesi minimalnega prilagajanja – akomodacije, ki odlagajo manifestne izbruhe nekaterih omenjenih konflik-

tov. Za manifestne oblike novih konfliktov so razmere ugodne, saj so padle številne ovire, ki so v prejšnjem monističnem režimu preprečevale možnosti za prehode latentnih v manifestne pojavne oblike konfliktov. Tudi za prehodno obdobje slovenske družbe velja, da so socialni in etnični konflikti med seboj povezani, kar je vidno v uveljavljanju sprememb v socialni stratifikaciji, ki odsevajo na pojave etnične stratifikacije. Procesu tekmovanja, zasnovani na enakih možnostih in pogojih, na medsebojni strpnosti in spoštovanju tekmovalnih pravil fair playa, značilni za moderne tržne, politično in idejno pluralne družbe, nimajo v Sloveniji veliko nastavkov v predhodnem monističnem in diriganem sistemu. Zaradi tega je razvoj procesov tekmovanja upočasnen, z njimi vred pa tudi razvoj procesov celovitega strukturalnega pluralizma ali procesov razvitejše adaptacije. Medtem ko opažamo postopen razvoj ekonomskega političnega pluralizma z odkritimi manifestacijami idejnega pluralizma, pa ne moremo ugotoviti pojavljanja etničnega, kulturnega pluralizma. Celoviti strukturalni pluralizem se še ne uveljavlja. Povedano nas opozarja na obstoj etnonacionalizma, ki je hkrati izvor novih konfliktov.

Skica o globalnih družbenih procesih kaže na povezanost te strukture procesov s premajhno funkcionalno diferencijo v družbi, z avtonomijo subsystemov. Oblast se srečuje s problemi konsenza in s težavami politične mobilizacije; pravna država in formalna enakopravnost ne delujeta zadostno. Tržne razmere z lastninskim preoblikovanjem in nadzorom lastnikov nad menedžerji se počasi uveljavljajo. Politični sistem ostaja dominanten in z njim vred državna oblast centralizirane nacionalne države, zasnovane na moči partitokracije (B. Berry, 1965: 131, 132, 152–273), R. Park, 1949: 150). Ob tako izpostavljeni vlogi nacionalne države se v javnosti ustvarja nekakšno še zaupljivo prepričanje o njeni popolni pristojnosti in odgovornosti za celotno družbeno dogajanje, po drugi strani pa dominacija nacionalne države krepi prepričanje o omejeni avtonomiji etničnih imigrantskih manjšin, kar z drugimi besedami pomeni utrjevanje pojavov etnične stratifikacije.

Tradicionalna nacionalna država in nacionalizmi

Označeno vlogo slovenske nacionalne države je mogoče pojasniti. Nastala je pozno ob hkratnem razpadu jugoslovanske federacije in socialističnega sistema. Gre za vzhodni, etnični način nastajanja nacije, kar pomeni, da se je nacionalna država izoblikovala šele potem, ko je bil narod že dalj časa izoblikovan in ko je razvijal svojo kulturo, izobraževalni sistem in gospodarstvo ob omejeni politični suverenosti in avtonomiji. Prav tako moremo šteti slovenski nacionalizem med vzhodni tip, za katerega je značilno, da se pojavlja pri narodih, ki so bili dolgo časa politično neavtonomni in omejeni v procesih lastne modernizacije. Zaradi tega ni presenetljivo, da se pojavlja ob osamosvajanju, uveljavljanju nacije, nastajanju nacionalne države močan tok mobilizacijskega nacionalizma. Med razpadanjem starega in nastajanjem novega (anomične razmere) je nacionalizem, zasnovan na poudarjeni narodni in nacionalni identiteti, učinkovito sredstvo politične mobilizacije. Mobilizacijski nacionalizem moremo označiti še kot nekakšen nacionalizem periferije, ki izraža težnje s pomočjo samostojne nacionalne države dohiti moderni razvoj (J. Smith, 1986: 228–263, R. Rizman, 1991: 21, 22, E. Gellner, 1993: 191–198, 1992: 239–266).

Nastajajoča slovenska nacionalna država ima znake tradicionalnih nacionalnih držav. Osrednje mesto zavzema nacija, to pa pomeni, da imajo splošni – državni nacionalni interesi, določeni po politokraciji, prednost pred posebnimi in posa-

meznimi interesi. Možnosti za uveljavljanje regionalizma, avtonomije manjšin (še posebej imigrantskih), strpnega etničnega pluralizma, civilne družbe so omejene. To govori za prevlado političnega subsystema nad drugimi subsystemi, pa tudi za ovire v zvezi z uveljavljanjem nadnacionalnih integracij. Dovolj je prostora za širjenje nestrpnega, etnocentričnega nacionalizma in za raznovrstne disjunktivne medetnične odnose.

Razumljivo je, da tradicionalne značilnosti nacionalne države v nastajanju onemogočajo in odlagajo začetke modernejših procesov denacionalizacije, ki pomenijo osvobajanje naroda izpod dominacije nacionalne države, premeščanje narodnega, etničnega v zasebnost in večjo strpnost sekularizirane države do vseh kultur, seveda ob razvijanju nacionalne kulture, kar je ne nazadnje tudi izhodišče za intenzivnejše nadnacionalne integracije. Tradicionalizmi nacionalnih držav namreč ovirajo nadnacionalne integracije s pomočjo pojavnih oblik neonacionalizma (P. Klinar, 1992: 545–550, T. Mayer, 1991: 135–144, P. Van Den Berghe, 1992: 1068–1079).

Zdi se, da lahko najdemo povezavo s spremembami, ki zadevajo socialno statifikacijo in globalne družbene procese, ter uveljavljanjem tradicionalnih značilnosti nacionalne države. Nacionalna država je nedvomno nekakšno zavetje v razmerah družbene negotovosti in hkrati tudi orožje proti grešnim kozlom – imigrantom ter sredstvo za urejanja (nerealističnih etničnih konfliktov). Del avtohtonega prebivalstva z močno nacionalno državo pričakuje lastno etnocentrično zaščito in dopuščanje diskriminacije imigrantov. Ob razmerah akomodacij ter etničnih konfliktov in omejenosti tekmovanj ter celovitega strukturalnega pluralizma se zdi, da je vloga močne nacionalne države, tradicionalno usmerjene, nepogrešljiva.

Problemi konsenza državnih institucij

Po teoretskih razglabljanjih o vlogi nacionalne države v procesih prehoda je mogoče te teoretične ugotovitve empirično verificirati. Kot bo iz nadaljevanja razvidno, podatki iz raziskave slovenskega javnega mnenja potrjujejo močno izraženo nacionalno identiteto in zadovoljstvo s pridobljeno nacionalno suverenostjo. Po drugi strani pa lahko ugotavljamo, da odnos javnosti do državnih institucij izraža izrazito nezaupljivost, iz česar moremo sklepati, da je odnos do nacionalne države protisloven: izrazito izražena nacionalna identiteta s hkratno nezaupljivostjo do državnih institucij. Državne institucije torej prizadeva problem konsenza, kar potrjujejo tudi stališča do omejenega vpliva javnosti na politične odločitve, to pa štejejo za opozorilo, da se javnost ne zadovolji le z vplivanjem na družbena dogajanja z volitvami in stavkami, marveč da partijska demokracija zahteva več notranje strankarske demokracije, predvsem pa več posluha za upoštevanje raznovrstnih družbenih interesov. Tudi kritične ocene zakonitosti izražajo nujne zahteve po hitrejšem uveljavljanju vloge pravne države, saj so družbena dogajanja prenapolnjena z različnimi (ne)realističnimi aferami, ko se zdi, da so temeljna preokupacija politike in hkrati bistven način za kovanje političnega kapitala politokracije. Za vlogo nacionalne države je očitno, da obstajajo o njej velika pričakovanja, ki se ne uresničujejo, to pa vzbuja ob zadovoljstvu zaradi osamosvojitve tudi nezaupanja in resno izražene dvome o njeni politični usmeritvi in učinkovitosti. Neuresničena pričakovanja, ki vzbujajo nezaupanje do države, so predvsem osredotočena na močno vlogo socialne države, ki naj bi blažila s svojimi regulativnimi socialno-ekonomskimi ukrepi socialne probleme brezposelnosti, nizkih dohodkov in druge

pereče socialnoekonomske probleme med prehodom, pospeševala razvoj gospodarstva, zagotavljajo proračunska sredstva (SJM93/1).

Narodna in nacionalna zavest

Najnovejši raziskovalni podatki kažejo, da sta nacionalna zavest in identiteta Slovencev izraziti. Slovenska nacionalna zavest je zorela skladno z že opisanim etničnim načinom nastajanja nacije v stopnjevanju etnične, narodne do nacionalne zavesti, ki pomeni jasno zavedanje pripadanja slovenski državi, ta pa je nacionalna. Tako slovenska javnost izraža lojalnost do pravkar nastale lastne države, kar je vidno tudi v učinkovanju mobilizacijskega nacionalizma kot poudarjene nacionalne ideje. Slovenska nacionalna zavest je seveda starejši pojav kot slovenska suverena nacionalna država. Zorela je med številnimi generacijami, predvsem intelektualcev. Bila je spodbujena z ogrožanji slovenskega naroda in neredkimi atentati, naperjenimi proti njegovemu obstoju (S. Južnič, 1993: 306–315).

Poudarjena nacionalna zavest je vidna v izrazito večinskih odgovorih anketirancev, ki izražajo pozitiven odnos do samostojnosti. Evforija, značilna ob razglasitvi neodvisnosti Slovenije, nekoliko upada, tako da so zdaj prevladujoči deleži navdušenih in vmesnih razpoloženj uravnoveženi, naraščajo pa deleži razočaranih. Primerjava deležev izrazov nacionalne in narodne zavesti pokaže, da so deleži izrazov nacionalne zavesti še bolj poudarjeni kot deleži stališč, ki izražajo narodno zavest.

Sodbe o dajanju prednosti samostojnosti Slovenije in o odpiranju v svet so dokaj uravnovežene. Anketiranci z večinskimi deleži soglašajo z oceno, da jim samostojnost Slovenije pomeni več kot vse morebitne koristi iz vključevanja v Evropo, kakor tudi z oceno, da mora biti vključitev v Evropo prvi cilj slovenske politike. Pri tem pa so deleži ocen o vključevanju v Evropo nekoliko višji od deležev ocen o večjem pomenu samostojnosti Slovenije od evropskih integracij. Izrazita večina anketirancev je navezana na Slovenijo in jo izbira kot državo svojega zelenega bivanja, prav tako izrazita večina izraža občutke navezanosti (ob svojem kraju) na Slovenijo. Navezanost na domači kraj in Slovenijo je mnogo izrazitejša kot na primer regionalna navezanost ali pa navezanost na Evropo. V središču sta torej nacionalna in krajevna skupinska identiteta.

Razvito narodno zavest in identiteto izražajo izrazito večinska stališča do pozitivnega odnosa do naroda, ki seveda nekoliko upadajo po evforičnem 1991. letu, pa tudi visoki deleži stališč do prednostnega občutka do slovenstva. Večina je zavzeta za ohranjanje slovenske kulturne dediščine in meni, da posvečamo premalo pozornosti ohranitvi slovenskih kulturnih posebnosti. V zvezi s tem so tudi zahteve po dosledni uporabi slovenskih izrazov za predstavljanje domačih izdelkov na trgu. Pozitivni avtostereotip o Slovencih kot pridnih delavcih je močno izražen in ocenjen kot pomembna prednost Slovenije pri pritegovanju tujega kapitala. Ob poudarjeni narodni identiteti pa se pri Slovencih kaže ta previdnost do drugih narodov in nerazpoloženje do drugih kultur. Skoraj polovica anketirancev namreč sodi, da mešanje različnih etničnosti prinaša težave, kar pomeni dokajšnjo nenaklonjenost procesom akulturacije in etničnega pluralizma.

Nacionalno in narodno zavest pa prevevajo vendar občutki ogrožanja samostojnosti Slovenije, v katerih moremo zaznati občutenje slovenske majhnosti in manjše pomembnosti v svetovnem prostoru. Ocene o ogroženosti samostojnosti Slovenije so povezane z aktualnimi političnimi dogajanjem. Medtem ko je slovensko

javno mnenje v 90. letu izražalo najvišje deleže ogrožanja Slovenije s strani Srbije (SJM90/2), je 1993. leta najbolj izpostavljena država kot morebitna ogroževalka Slovenije Hrvaška, deleži ocen o ogrožanju Slovenije s strani Srbije pa so se bistveno znižali. Slovenci se torej najbolj počutijo ogroženi s strani Hrvaške, tej sledi Srbija, z minimalnimi deleži ocen pa tudi Italija. Le četrtnina anketiranih meni, da Slovenijo kot samostojno državo ne ogroža nobena od sosednjih in drugih držav (SJM93/1).

Nestrpni odnosi do imigrantov

V času uveljavljanja nacionalne države in mobilizacijskega nacionalizma ter protislovnega odnosa do nje se zdi, da je javnost zadovoljna z aktom osamosvojitve, hkrati pa se porajata nezaupljivost in tudi razočaranje z načinom in učinki delovanja državnih institucij. Ob pridobljeni nacionalni suverenosti se porajajo dvomi o nadnacionalnih integracijah, pojavi neonacionalizma v Sloveniji niso neprisotni. Poudarjeni narodna in nacionalna zavest izražata nerazpoloženje do drugih kultur in občutke zunanje ogroženosti.

Po teh ugotovitvah, ki zadevajo stališča do nacionalne in narodne identitete, ne preseneča, da se dogajanja, povezana z osamosvojitvijo Slovenije in z njenimi začetnimi težavnimi koraki v samostojnost, kažejo v naraščanju pojavov etnične nestrpnosti. Pojavi nestrpnosti in etnične stratifikacije z etnocentričnim nacionalizmom nastajajo v prehodnih obdobjih negotovosti, ko prevladujejo klasične značilnosti v okvirih novonastale nacionalne države, povezani s spremembami socialne stratifikacije in globalnejših družbenih procesov. Del politokracije potrebuje za utrjevanje svoje moči tudi nerealistične etnične konflikte.

Strpnost do drugačnih kategorij v socialnem in etničnem smislu se v prehodnem obdobju bistveno zmanjšuje. Lahko opazamo naraščajoče trende socialne nestrpnosti do različnih marginalnih skupin. Tako izraža slovenska javnost izrazito socialno distanco npr. do: narkomanov, alkoholikov, homoseksualcev, okuženih z aidsom ipd. Z visokimi deleži, ki se gibljejo okrog 50%, odgovorov anketirancev pa izražajo anketiranci etnično distanco do imigrantov iz nekdanje Jugoslavije (56% odgovorov), do Muslimanov (49% odgovorov) in Židov (47% odgovorov). Najvišji pa so izraženi deleži etnične distance do Romov (60% odgovorov). Preseneča podatek o visokih deležih etnične distance do Židov, ki zdaj in tudi v zgodovini v Sloveniji niso bili številčnejši in niso predstavljali kakšnih izrazitejših izvorov medetničnih konfliktov z avtohtonimi, na katere bi opozarjal zgodovinski spomin. Zaradi tega sodimo, da so na visoke deleže sodb o etnični distanci do Židov vplivale informacije o izgredih zoper Žide v Zahodni Evropi in pa splošni trend povečanja etnične nestrpnosti. Izrazitejši trendi povečanja socialne in etnične distance so vidni tudi v naraščajočih trendih rasne distance, saj jo izraža 44% anketirancev (SJM92/1).

Skladna z ugotovitvami, ki zadevajo etnično distanco, so tudi stališča, ki izražajo odnos avtohtonega prebivalstva do imigrantov iz drugih okolij nekdanje skupne jugoslovanske federacije. Prevladujoča so stališča, ki se povečujejo, o negativnih odnosih do njih (SJM91/3, SJM92/3 in SJM93/1).

Podatki raziskav kažejo, da so se ob razpadanju nekdanje Jugoslavije, povezanim z agresijo, ki jo je doživela Slovenija, in z vojaškimi spopadi na Hrvaškem in v BiH in osamosvajanjem Slovenije bistveno spremenili odnosi Slovencev do pripadnikov drugih narodov nekdanje Jugoslavije, ki so se premaknili proti sekun-

darnim odnosom in povečanim odnosom etnične distance. (SJM92/3). Te spremembe so vidne tudi iz pravkar navedene obrazložitve o povečani etnični distanci do imigrantov iz nekdanje Jugoslavije. Slovenci ne čutijo etnične bližine do pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije. Izrazito anketiranci poudarjajo etnično bližino Slovencev do Avstrijcev, manj pa tudi do Italijanov in Nemcev. Poudarjene sodbe o etnični bližini Slovencev do Avstrijcev dopolnjujejo tudi nižji deleži stališč, ki izražajo težnje po iskanju zaposlitve v Avstriji in imigraciji v to državo, pa tudi kar visoki deleži navedb o bivanju sorodnikov in znancev v Avstriji (SJM93/1). Nekaj kulturne podobnosti in podobnosti, ki zadevajo način življenja, med Slovenci in Avstrijci ni mogoče zanikati, kakor tudi ne vpliva nekdanjega skupnega bivanja v isti državi, vendar pa hkrati ni mogoče prezreti procesov germanizacije Slovencev in številnih konfliktov, ki so se zaradi tega razvili. Vendar sodimo, da je spremembe v povečani etnični distanci do pripadnikov drugih narodov nekdanje Jugoslavije in v izraziti etnični bližini do Avstrijcev treba predvsem pripisati političnim razlogom med osamosvajanjem Slovenije.

Večinska stališča se zavzemajo za omejitev imigracij v Slovenijo, okrog 30% je zahtev za popolno ustavitve imigracij – ti trendi odgovorov so se izrazito povečali – in le maloštevilni dopuščajo imigracije družinskih članov in strokovnjakov ter podjetnikov (trendi kažejo na opazno znižanje teh pogledov) (SJM86, SJM93/1). Stališča do imigracij družinskih članov, strokovnjakov in lastnikov kapitala vendarle presenečajo, saj takšne imigracije v razvitejšem svetu dopuščajo ali pa si zanje celo prizadevajo, ker so skladne z interesi imigrantskih držav.

Priznavanje pravic imigrantov

Nestrpen odnos avtohtonih do imigrantov je viden tudi v stališčih do priznavanja pravic imigrantom. Slovenska javnost se izrazito strinja le z zagotavljanjem možnosti, da imigranti gojijo stike s svojim matičnim narodom. Te možnosti so seveda v sedanjih razmerah vojaških spopadov, pretrganih komunikacij in neurejenih odnosov med novonastalimi državami nekdanje Jugoslavije izrazito onemogočene. Z nekoliko nadpolovičnimi deleži se anketiranci strinjajo, da je treba imigrantom v Sloveniji omogočiti svobodno rabo njihovega jezika in kulture ter ustanavljanje lastnih kulturnih organizacij (SJM93/1). Imigrantskim kulturnim pravicam je slovensko javno mnenje še dokaj naklonjeno. Pri tem pa nam podatki iz predhodnih raziskovanj kažejo na prevladujoče ocene o adaptiranju imigrantov na slovenske razmere, naučijo naj se slovenskega jezika, med seboj pa naj uporabljajo svoj jezik in gojijo svojo kulturo (SJM92/3). Iz tega izhaja, da moremo označiti strpnost do imigrantske kulture kot nerazviti etnični pluralizem, ki se kaže le na področju zasebnega, na področju javnega, kjer je prisotna kultura slovenske družbe, pa se ji morajo imigranti prilagoditi, sprejeti njene elemente, torej se vključiti v procese adaptacijske akulturacije. Pogoj za uresničevanje tega modela je zagotoviti imigrantom enake možnosti, kar pomeni odločno preprečiti njihovo diskriminacijo. Dopuščanje etničnega pluralizma na področju zasebnega brez enakopravnosti na področju javnega potiska imigrante v segregacijo, dopuščanje enakih možnosti na področju javnega, brez zagotovitve omejenega etničnega pluralizma na področju zasebnega pa jih sili v asimilacijo (J. Rex, 1985).

Opisani procesi adaptiranja na kulturo imigrantske družbe imajo znake nepro-stovoljnosti, enostranosti, pojavov etnične stratifikacije ipd., vendar adaptacijsko akulturacijo štejejo med nujni pogoj bivanja imigrantov in njihove socialne pro-

mocije. Procesom omejenega etničnega pluralizma na področju zasebnosti lahko pripisujemo liberalne elemente, saj je imigrantom dopuščeno, da ohranjajo svojo izvorno kulturo. Tako je razvidno, da gre za procese adaptacije, ki pomenijo sprejemanje elementov tuje kulture in prilagajanje nanjo ob hkratnem ohranjanju izvorne kulture. Je pa razumljivo, da nerazviti etnični pluralizem pomeni, da se imigranti nepopolno integrirajo v imigrantsko družbo in da jih hkrati tudi ne prizadevajo izrazitejši procesi segregacije.

Zdi se, da zaradi že omenjenih političnih razlogov, izvora imigrantov iz manj razvitih emigrantskih družb ter visokih deležev imigrantov, ki se ukvarjajo s socialno nezaželenimi opravili, in njihove pripadnosti nižjim socialnim slojem ter ne nazadnje tudi zaradi različne kulture imigrantov v prihodnje ni pričakovati kakšnih izrazitejših premikov proti razvitejšim oblikam etničnega pluralizma in interkulturalizma. Pričakovati je celo treba, da bodo pri kasnejših generacijah imigrantov tudi procesi nerazvitega etničnega pluralizma slabili in se krepili procesi asimilacije, razen pri kulturno dokaj različnih imigrantih (Muslimani), pri katerih njihove etnično – religiozne značilnosti kljubujejo asimilaciji tudi v drugih in verjetno še v kasnejših generacijah. Nasploh pa velja, da se procesi etničnega pluralizma, ki zadevajo imigrante, ne morejo bolj razviti zaradi prevladujoče monistične strukture javnih, državnih ustanov in pa tudi zaradi tega, ker med glavnimi deli dominantne in imigrantske kulture ne more priti do prepletanj, do teh more priti v površnih oblikah le na obrobjih obeh kultur v medsebojnih stikih (V. Katunarič, 1993: 14–25, J. Berry, Y. Kim, 1989: 62–89). Videti je, da bodo procesi vključevanja imigrantov iz nekdanje skupne države in slovensko družbo podobni, kot se kažejo pri drugih mednarodnih imigrantih. Imigranti v Sloveniji so z osamosvojitvijo Slovenije prešli iz statusa notranjih v status mednarodnih imigrantov, kar je vidno v razmerju avtohtonega prebivalstva do njih kakor tudi v novih problemih, ki jih prizadevajo zaradi spremenjenega statusa.

Obrazloženo razumevanje priznavanja kulturnih pravic imigrantom dopolnjujejo tudi podatki o možnostih za uveljavljanje lastnih množičnih občil in šolanje imigrantov v maternem jeziku. Za priznavanje teh kulturnih pravic imigrantov se zavzema le okrog 40% anketirancev, kar kaže, da so za večino sprejemljive le najosnovnejše kulturne pravice imigrantov, ki jim omogočajo gojenje lastne kulture na področju zasebnosti, širjenja kulturnih pravic na področju javnega (šolanje, tisk, elektronski mediji), kar sodi med nepogrešljive sodobne kolektivne pravice imigrantov, pa sprejema javnost le z omejenimi, nevečinskimi deleži. Podobni so tudi deleži strinjanja s priznavanjem možnosti, da imigranti razvijajo svoje gospodarske dejavnosti.

Večina izrazito zavrača, da bi imigranti imeli pravico ustanavljati lastne politične stranke in uporabljati lastne narodne simbole (SJM93/1). Primerjalni podatki kažejo na trend izrazitega upadanja strpnosti do priznavanja pravic imigrantom (SJM90/2).

Slovenska javnost nasprotuje lastnim političnim dejavnostim imigrantov, iz česar izhaja, da sprejema problematično zamisel o možnostih socialnoekonomskega vključevanja imigrantov, ne pa tudi političnega. Prevladuje prepričanje, da imigrantom ni mogoče dopustiti lastnega političnega delovanja v okvirih njihovih političnih strank, kar opozarja na nezaupljiv odnos do imigrantov in verjetno tudi na prepričanje o politični nenaklonjenosti posameznih etničnosti imigrantov do novonastale slovenske nacionalne države. Podatki raziskav kažejo, da je slovensko javno mnenje nerazpoloženo ne samo do političnega delovanja imigrantov v okvirih njihovih političnih organizacij, mareč tudi v okvirih institucij slovenskega poli-

tičnega sistema. Izrazito večinske so sodbe anketirancev o tem, da je slovenska država preveč lahkotno podeljevala slovensko državljanstvo imigrantom in da je treba narediti revizijo dodeljenih državljanstev imigrantov ter ga nekaterim odvzeti. 45% anketirancev pritrjuje stališču do dopustnosti sedanjega odvzema slovenskega državljanstva imigrantom iz nekdanje Jugoslavije, ki so ga pridobili po 1990. letu, če so imeli stalno prebivališče v Sloveniji in če so zanj zaprosili. Ta stališča pomenijo odvzem že priznanih pravic in uveljavitev pravno nedopustnega retroaktivnega delovanja spremenjenih predpisov. Pravico do pridobitve državljanstva za nekdanje jugoslovanske državljanke je namreč slovenska država zagotavljala imigrantom iz drugih jugoslovanskih republik v pozivu k plebiscitu ob koncu 1990. leta. Večina se tudi ne strinja z dvojnimi državljanstvom imigrantov (55% odgovorov) (SJM93/1).

Izločenost imigrantov iz političnega dogajanja se zdi problematična. Nekatere imigrantske družbe priznavajo imigrantom brez državljanstva imigrantske države aktivno in pasivno volilno pravico za lokalna predstaviška telesa, druge pa se odločajo za priznavanje dvojnega državljanstva. Zastavlja se namreč ne samo vprašanje o smiselnosti izločenosti trajnih imigrantov iz političnega dogajanja, marveč tudi o legitimnosti oblasti na področjih, kjer osredotočeno bivajo imigranti (Z. Layton Henry, 1990: 186–195). Politične pravice zagotavljajo namreč še vrsto drugih pravic (dostopnosti do državnih služb, lastninske pravice ipd.) in njihovo nepriznavanje dejansko imigrante potiska v diskriminirane, drugorazredne kategorije, kar odpira možnosti za številne, nenehne konflikte.

Odnosi do beguncev

Odnosi naraščajočega nerazporejenega avtohtonega prebivalstva so vidni tudi do beguncev iz BiH. To nerazporejenost, ki se širi, je nekoliko manj izraženo do njih kot do imigrantov. Deleži stališč, ki izražajo negativen odnos do beguncev, so uravnoteženi z deleži stališč, ki izražajo do njih nevtralen odnos. Deleži pozitivnih sodb o beguncih so maloštevilni. Trend kaže na slabšanje razporejenega avtohtonega prebivalstva do beguncev, kar se običajno dogaja, kadar begunci bivajo v državi zatočišča dalj časa, potem ko začne plahneti človekoljubno razporejenost, značilno za čas tragičnih prihodov beguncev, in ko prihaja tudi do napetosti in konfliktov med avtohtonimi in begunci, ki niso redki pojavi še posebej, če se družbe zatočišča srečujejo s problemi revščine in socialnoekonomske negotovosti.

Ocene o sedanjem razporejenju okolja do beguncev so podobne kot individualna stališča do njih. Najvišji so deleži ocen, ki govorijo o nenaklonjenosti (27%) in brezbriznosti (25%) do njih, deleži ocen o prijazni naklonjenosti okolja do beguncev so nižji (SJM93/1). Tudi trendi ocen razporejenja v okolju do beguncev kažejo na slabšanje razporejenja, deleži naklonjenosti in prijaznosti se zmanjšujejo.

Bivanje dela beguncev iz BiH se podaljšuje. Od njihovega prihoda v 1992. letu se je precejšen del beguncev odselil v druge države (prvotne ocene so govorile o 70.000 beguncev, sedanja registracija pa jih je naštel okrog 30.000), pri tem pa je prišlo, kot kaže, do njihove negativne selekcije (gledano z vidika Slovenije kot države zatočišča – ko so številni kvalificirani in strokovnjaki pridobili možnosti za delo v drugih državah, v Sloveniji pa so ostale predvsem manj izobražene in kvalificirane ter vzdrževane kategorije. Slovenija očitno ni izkoristila možnosti, da bi ji uspelo aktivirati del bolj kvalificiranih in strokovnjakov, ki so se znašli kot begunci v njenih okvirih kot v državi zatočišča.

Podaljševanje bivanja dela beguncev v Sloveniji vpliva na spremembo stališč javnosti do trajne narave begunstva. Večina (3/4 anketirancev) še zmeraj meni, da ni dopustno, da bi del beguncev trajno ostal v Sloveniji. Povečujejo pa se maloštevilni odgovori, ki dopuščajo to možnost, saj je očitno, da bodo vojaški spopadi in nasilni konflikti v BiH dolgotrajnejši in da se del beguncev ne bo mogel vrniti niti najti možnosti za odhod v druge države – za kar govori tudi že omenjena njihova negativna selekcija – tako da bo prišlo pri delu beguncev do postopnega prehoda iz begunskega statusa v imigrantski. V tej zvezi je zanimiv podatek, da se deleži stališč do ogroževalne narave vojne v BiH za Slovenijo ne zmanjšujejo, ampak so celo višji kot 1992. leta (SJM92/3). Večina anketirancev sodi, da vojna v BiH ogroža Slovenijo (63% odgovorov), kar verjetno ne zadeva samo varnosti Slovenije zaradi bližnjih vojaških spopadov, marveč verjetno tudi trajnejšo prisotnost beguncev in problemov ter nasprotij, povezanih z njimi (SJM93/1).

Kar zadeva pripravljenost dajanja pomoči beguncem iz BiH, so deleži pripravljenosti še zmeraj višji od deležev nepripravljenosti. Največ anketirancev bi bilo pripravljenih pomagati na različne načine; tem sledi kategorija, ki bi bila pripravljena gmotno pomagati, manjši del pa bi jih bil pripravljen sprejeti na svoj dom. Pripravljenost za nadaljnjo pomoč je še zmeraj visoka, saj zadeva okrog polovico slovenske populacije. 22% anketirancev navaja, da so že pomagali in da še pomagajo beguncem. Prav takšen pa je tudi delež tistih, ki omenjajo, da zaradi gmotnih razmer beguncem ne morejo pomagati. Le maloštevilni posamezniki odklanjajo prihodnjo pomoč beguncem. Trend pripravljenosti dajanja pomoči se znižuje, kar moremo pripisati dolžini bivanja beguncev v Sloveniji, že dani pomoči in pa neugodnim gmotnim razmeram, ki prizadevajo številne kategorije prebivalcev Slovenije (SJM93/1, P. Klinar, 1993: 75–84).

Pojavi etnocentričnega nacionalizma

Ob pojavih etnične distance in nestrpnosti do imigrantov, deloma pa tudi do beguncev je mogoče pričakovati povečevanje verbalnih izrazov problematičnega, etnocentričnega nacionalizma. Njegovo bistvo je, da se razlikuje od mobilizacijskega nacionalizma po tem, da izhaja le od lastne etničnosti in da njena kultura in vrednote predstavljajo modele ravnanja drugih etničnosti, pri tem pa izraža do drugih etničnosti nestrpnost in celo sovraštvo z militantnostjo. Prenapeto povečevanje lastne etničnosti in poniževanje ter zavračanje drugih etničnosti rojevajo pojavne oblike šovinističnega in militantnejšega agresivnejšega nacionalizma. Te pojave, ki se kažejo v ksenofobiji – patološkem strahu in ogroženosti pred tujci, opazamo tudi v razvitejšem svetu, ki se s težavo prilagaja novim razmeram po razpadu socialističnega bloka in panično boji migracijskih pritiskov z Vzhoda. Nastajajo številni (ne)realistični medetnični konflikti na zahodu in vzhodu Evrope, za katere so še posebej dovzetne postsocialistične družbe v zapletenih, kriznih procesih prehoda. Tradicionalno usmerjene novonastale nacionalne države s številnimi nacionalističnimi strankami spodbujajo ne samo mobilizacijski, marveč tudi problematični etnocentrični nacionalizem.

V boju za oblast so nacionalizmi zelo učinkovita sredstva za manipuliranje z volivci. Treba je poudariti, da je vsak etnocentrični nacionalizem konfliktan, ker vzbuja drugi nacionalizem. Zdi se, da v postsocialističnih družbah nastajajo pojavi etnično zasnovanega nacionalizma na skupnem poreklu (etnonacionalizem), glede na to da ta nastaja v razmerah, ko razpadajo stare institucije, ko se kaže institucij-

ski vakuum, nerazvitost institucionalne demokracije. Ta etnični nacionalizem se povezuje z državljanskim nacionalizmom, ki temelji na državljanski pripadnosti in zanika pravico do državljanstva neavtohtonim etničnostim, ki niso rojene v okvirih nacionalne države (J. Snyder, 1993: 5–26, F. Tiryakian, H. Nevitte, 1991: 268–286). Na elemente tega nacionalizma opozarjajo negativna stališča slovenskega javnega mnenja o državljanstvu imigrantov.

Na pojave etnonacionalizma pri nas kažejo ne samo že opisani pojavi etnične distance in nestrpnosti do imigrantov, marveč tudi druga stališča, ki jih lahko označimo kot verbalne izraze nestrpnosti, šovinizma do imigrantov. 21% anketirancev pogosto zaznava nacionalno nestrpnost do imigrantov v svojem okolju in 31% malokdaj. Večinski so deleži soglasja s trditvijo (60%), da bi jim bilo ljubše, če bi v Sloveniji živeli samo Slovenci, in deleži soglasja s stališčem (76%), da bi slovenska država najprej morala poskrbeti za svoje državljanke, potem pa dati pomoč beguncem. S podobnimi deleži se slovensko javno mnenje tudi zavzema (71% odgovorov) za takšno politiko, ki naj bi pri odpuščanju delavcev najprej odpuščala imigrante in šele nato Slovence (SJM93/1). Izražanje hotenj po etnično homogeni Sloveniji in po diskriminiranju imigrantov kaže na prisotnost elementov nestrpnosti ali etnonacionalizma med avtohtonimi do imigrantov iz nekdanje skupne jugoslovanske federacije.

Na militantnejše, skrajnejše oblike regresivnega nacionalizma pa opozarjajo sodbe o razširjenosti pojavov v okolju, ki kažejo na pripravljenost za nasilna dejanja, spodbujena z ekstremnim sovraštvom do imigrantov. Da gre za pogostost razširjenosti teh pojavov, meni 7% anketirancev, da te pojave srečujemo malokdaj, pa se odloča 21% anketirancev. Le nekaj več kot polovica slovenske populacije meni, da omenjenih pojavov ni mogoče zaznati v njihovem okolju. 43% anketirancev se zavzema za akcijo ulice proti imigrantom, ko soglašajo, da če slovenska država ne bo ustrezno zaščitila Slovencev pred »Neslovenci«, bodo morali ljudje vzeti stvar v svoje roke. Iz teh podatkov izhaja, da so skrajnejši pojavi ksenofobije dokaj razširjeni v Sloveniji in da so prisotni verbalni izrazi militantnejšega etnonacionalizma, ki opozarjajo, da more v specifičnih razmerah priti tudi do nasilja proti imigrantom, kar bi seveda pomenilo konec pričakovanj o odmikanju Slovenije od Balkana in njenem približevanju bolj civilizirani Srednji Evropi. V zvezi s tem vzbujajo skrb tudi podatki o prisotnosti simpatij z neonacističnimi gibanji in idejami. Takšne pojave pogosto zaznava v svojem okolju 3% anketirancev, malokdaj pa 9% anketirancev. Po splošno znanih nacističnih grozotah med II. svetovno vojno na naših tleh, po opazovanju ekstremnega etničnega nasilja v BiH z znaki genocida in po kritičnih informacijah o neonacističnem nasilju zoper tužce v Nemčiji in drugod, bi bilo upravičeno pričakovanje, da se neonacistične ideje ne morejo pojavljati v našem družbenem prostoru. Vendar njihova – sicer maloštevilnejša zaznava – sodi v sklop opozorilnih pojavov o idejni prisotnosti pojavov ekstremnega, militantnejšega nacionalizma. Temačne idejne zasnove militantnejšega nacionalizma nekoliko odganjajo izrazito večinske ocene javnosti, da se nasilja nad tužci in begunci lotevajo samo primitivni ljudje (67% odgovorov), in pa stališča 30% anketirancev, ki jih privlačijo stiki s tužci, etnično različnimi ljudmi (SJM93/1).

1. Narodna zavest in identiteta sta dokaj enakomerno razporejeni med različnimi socialnimi kategorijami. Enostransko poudarjena stališča slovenske pripadnosti naraščajo proti manj izobraženim in kvalificiranim kategorijam, kar se kaže tudi v zvezi s sodbami o izrazitejši nezaupljivosti in previdnosti do drugih narodov in do stikov med različnimi etničnostmi in njihovimi kulturami. Kategorije bolj izobraženih pa so bolj zavzete za prizadevanja, usmerjena v ohranitev slovenske kulturne dediščine.

2. Zadovoljstvo s pridobitvijo nacionalne samostojnosti je s podobnimi visokimi deleži razporejeno med vse kategorije anketirancev. Sedanje upadanje navdušenja, povezanega s samostojnostjo, se kaže pri razočaranih kategorijah, ki so nezadovoljne z razvojem delovnih razmer in z razvojem demokracije v Sloveniji. Kategorije, ki so bolj izobražene, z višjimi deleži od kategorij z nižjo izobrazbo in kvalifikacijo, dajejo prednost tako samostojnosti Slovenije in navezanosti nanjo kot tudi mednarodnemu povezovanju. Težnje po vključevanju v Evropo naraščajo v smeri proti višjim izobrazbenim kategorijam, kar je skladno tudi z ugotovitvami o večji navezanosti bolj izobraženih kategorij na mednarodno okolje kot manj izobraženih kategorij, ki se bolj navezujejo na lokalno okolje kot kategorije z višjo izobrazbo.

Ocene o ogroženosti samostojnosti Slovenije potencirajo kategorije z dokončano strokovno šolo, mladi in pa pristaši SNS in SLS, to je strank, ki ideje o ogroženosti Slovenije uporabljata za utrjevanje svoje nacionalistične politične usmeritve. Da Slovenije v njeni samostojnosti ne ogrožajo sosednje in druge države, pa potencirano sodijo bolj izobražene kategorije, kategorije z višjimi socialnoekonomskimi statusi, ki so zadovoljne z delovnimi razmerami, in pa pristaši LDS in ZLSD.

3. Med kategorije, ki poudarjeno izražajo nerazpoloženje, nestrpnost in etnično distanco do imigrantov, se uvrščajo: kategorije z nižjimi socialnimi statusi, kategorije nezadovoljnih z delovnimi razmerami, nezaposlenih, kategorije pristašev SNS, SLS. Kategorije nižje izobraženih in kvalificiranih izražajo tudi izrazitejšo socialno distanco do različnih marginalnih kategorij, kar kaže na njihovo vsestransko nestrpnost. Etnično strpnejše so kategorije z višjimi socialnimi statusi, ki jih ne prizadevajo socialnoekonomske težave, in seveda zainteresirane kategorije imigrantov (kamor se vključuje tudi del kategorije nezaposlenih). Pri posameznih vprašanjih, ki zadevajo strpnejši odnos do imigrantov, se kažejo takšne nadpovprečne ocene še pri pristaših ZLSD in LDS, kategorijah, ki so zadovoljne z razvojem demokracije pri nas.

Nerazpoložene kategorije do beguncev najdemo med kategorijami z nižjimi socialnoekonomskimi statusi, ki jih prizadevajo socialnoekonomske težave. Bolj izobražene kategorije pa so tiste, ki izraziteje opažajo brezbriznost in nenaklonjenost do beguncev v svojem okolju. Slednje nadpovprečno navajajo tudi pristaši SNS in SLS. Trend ocen o ogroževalni naravi vojne v BiH upada proti kategorijam z višjo stopnjo izobrazbe.

4. Izrazi šovinističnega nacionalizma in diskriminacijske usmerjenosti do imigrantov so opaznejši pri kategorijah z nižjimi socialnimi in izobrazbenimi statusi. Kategorije, ki so bolj izobražene, so tiste, ki z večjimi deleži svojih sodb menijo, da je prisotna nestrpnost do imigrantov v njihovem okolju. To so hkrati tudi kategorije, ki skupaj s kategorijami z višjimi socialnoekonomskimi statusi, kategorijami zadovoljnih z razvojem demokracije in seveda kategorijami imigrantov s podpovprečnimi deleži izražajo pojave šovinističnega nacionalizma in diskriminacij do imigrantov.

5. In pri katerih kategorijah razkrivamo izrazitejša stališča militantnejšega nacionalizma? To so kategorije delavstva in nižje izobražene kategorije. Trend teh pogledov kaže naraščanje proti manj izobraženim kategorijam. Manj pogosto pripravljeno za nasilje v okolju zoper tužce izraziteje zaznavajo kategorije mladih, srednje izobraženih in gmotno višje stoječe kategorije. Ocene, da teh pojavov v okolju ni, naraščajo s stopnjami izobrazbe anketirancev. Kategorije mladih se tudi odločajo za nadpovprečne ocene, da so neonacistične ideje v njihovem okolju prisotne, čeprav ne pogosto. Vendar kategorije bolj izobraženih pa nadpovprečno menijo, da neonacističnih idej v njihovem okolju ni mogoče najti. Po pričakovanju so stališča militantnejšega nacionalizma manj zasidrana med kategorijami z višjimi izobrazbenimi ekonomskimi statusi ter pri kategorijah zadovoljnih z delovnimi razmerami. To so hkrati tudi kategorije, ki poudarjeno izražajo oceno o privlačnosti stikov s tužci, kategorija bolj izobraženih pa z nadpovprečnimi deleži svojih stališč meni, da se nasilja nad tužci in begunci lotevajo le primitivci.

Povezanost stališč

1. Stališča do narodne zavesti in identitete so med seboj povezana. Izrazi narodne identitete pa nadpovprečno izražajo tudi negativne ocene do imigrantov in beguncev. Izrazitejši izrazi narodnega zavedanja so povezani s stališči previdnosti do pripadnikov drugih narodov. Iz povezav med mnenji o pomenu samostojnosti Slovenije in o vključevanju v Evropo je razvidno, da je samostojnost Slovenije razumljena kot pogoj za njeno vključevanje v evropske povezovalne procese.

Kategorije, ki so nenaklonjene mešanju različnih kultur, ki torej niso naklonjene medetničnim pluralističnim procesom, akulturaciji ali interkulturalizmu, vidijo v medetničnih stikih očitno le konflikte, so hkrati tudi nerazpoložene in nestrpne do imigrantov in prihodnjih imigracij.

2. Zveze med mnenji ponazarjajo razpoloženje javnosti, ki zadeva medetnične odnose v Sloveniji. Tako moremo posplošeno ugotoviti, da se negativne sodbe o imigrantih povezujejo s stališči, ki nasprotujejo priznanju kulturnih pravic imigrantom, pravic do razvijanja njihovih gospodarskih dejavnosti, lastnih množičnih občil, razvijanju stikov z matično družbo, šolanju njihovih otrok v maternem jeziku. Po drugi strani pa se pozitivni pogledi do imigrantov povezujejo z mnenji, ki se zavzemajo za priznavanje različnih pravic imigrantom. Vidne so tudi zveze med stališči, ki ocenjujejo stike med različnimi etničnostmi kot problematične, s stališči nepriznavanja različnih posebnih kulturnih pravic imigrantom in zagotovljenim možnostim, da razvijajo odnose s svojim matičnim narodom. Razumljivo je, da so stališča kategorij anketirancev, ki se ne strinjajo z ocenami medetničnih stikov kot problematičnih, povezana z naklonjenimi sodbami o priznavanju pravic imigrantom.

3. Pričakovane so povezave med stališči, ki ocenjujejo, da je slovenska država preveč lahkotno podeljevala državljanstvo imigrantom, in stališči, ki zanikajo priznavanje posebnih pravic imigrantom. Kategorije anketirancev, ki so nezadovoljne s tem, da so imigranti po osamosvojitvi Slovenije pridobili slovensko državljanstvo, hkrati z nadpovprečnimi deleži izražajo tudi nestrpne sodbe do zagotavljanja kulturnih pravic imigrantom ter možnosti gojenja stikov z njihovimi matičnimi narodi. Nestrpna stališča se torej prekrivajo, kar kaže na dokajšnjo celovitost nestrpnosti do imigrantov. Po drugi strani pa se kažejo povezave med stališči, ki se ne strinjajo z mnenjem o preveč lahkotnem podeljevanju slovenskega državljan-

stva imigrantom in predlogi, ki se zavzemajo za priznavanje posebnih pravic imigrantom.

Logične so zveze ocen, ki izražajo negativen odnos do imigrantov, in stališč, po katerih je dopustno, da bi slovenska oblast odvzela imigrantom že priznано slovensko državljanstvo (zagotovljeno z izjavo o dobrih namerah pred plebiscitom o samostojnosti Slovenije pred 23. 12. 1990). Pozitivne sodbe o imigrantih pa se nasprotno povezujejo s stališči, ki nasprotujejo dopustnosti odvzema že priznanega slovenskega državljanstva imigrantom. Ocene negativnih odnosov do imigrantov so povezane s sodbami o nedopustnosti dvojnega državljanstva imigrantov, pozitivne ocene imigrantov pa z ocenami o dopustnosti njihovega dvojnega državljanstva. Podobne logične povezave se kažejo tudi z ocenami o (ne)dopustnosti dvojnega državljanstva imigrantov in ocenami o preveč lahkotnem podeljevanju državljanstva imigrantom. K prejšnji ugotovitvi o celovitosti nestrpnosti do imigrantov lahko še dodamo, da se v negativnih odnosih do imigrantov kažejo tudi skrajnejša stališča, ki izražajo dopustnost odvzemanja že priznanih in zagotovljenih pravic v predplebiscitarnem obdobju. Te povezave med stališči opozarjajo na prisotnost pojavov ksenofobije, diskriminacije in šovinističnih nacionalističnih primesi.

4. Tudi nenaklonjena stališča do prihodnjih imigracij v Slovenijo, v zvezi s katerimi so zelo verjetno mišljene predvsem imigracije z območij nekdanje Jugoslavije, so povezana s stališči, ki nasprotujejo priznanju posebnih kulturnih, informacijskih, ekonomskih pravic in dopuščanju stikov z njihovimi matičnimi narodi. Najskejnejši pogledi, da je treba migracije povsem ustaviti, so povezani s stališči do nepriznavanja posebnih pravic imigrantom. Zmernejši pogledi o omejitvi imigracij in sprejemljivi pogledi o dopustnosti imigracij družinskih članov trajnih imigrantov se povezujejo s strpnejšimi pogledi o priznavanju posebnih kolektivnih pravic imigrantom (razvijanje imigrantskih gospodarskih dejavnosti, izdajanje lastnih časopisov in posebne oddaje na RTV, gojenje stikov z matičnim narodom). Kategorije, ki odnose z imigranti negativno ocenjujejo, hkrati tudi z nadpovprečnimi deleži sodijo, da je treba v prihodnje imigracije v Slovenijo povsem ustaviti. Celovitost nestrpnosti do imigrantov ni razvidna le v ocenah sedanjih odnosov, marveč se kaže tudi v nestrpnosti glede prihodnjih imigracij.

5. Nadaljnji pregled povezav med stališči pokaže, da so povezane ocene, ki izražajo etnično distanco do imigrantov, z negativnimi sodbami o odnosih z imigranti. Zanimivo je, da se izrazi etnične distance do imigrantov povezujejo tudi z izrazi etnične distance do Židov. To pa pomeni, da gre pri teh kategorijah anketirancev za celovitejša nestrpna stališča etnične distance, ki zadevajo tudi etnične skupine, ki so v slovenskem okolju maloštevilčne in ki avtohtonega prebivalstva morda navidezno ali dejansko ne ogrožajo.

6. Ocene o negativnih ali pozitivnih odnosih do beguncev so smiselno povezane z ocenami različnih vidikov razmerij avtohtonega prebivalstva do beguncev.

Ocene negativnih odnosov do beguncev poudarjeno izrekajo tiste kategorije anketirancev, ki ne bi bile v prihodnje pripravljene pomagati beguncem, in tiste, ki jim ne morejo nuditi pomoči. Ocene negativnih odnosov do beguncev so tudi povezane s sodbami o nedopustnosti trajnejšega bivanja beguncev v Sloveniji in z mnenji, da bi morala slovenska država najprej poskrbeti za svoje državljane, potem pa dajati pomoč beguncem. Razumljivo je, da se pozitivne ocene odnosov do beguncev povezujejo s stališči, ki izražajo: pripravljenost nudenja pomoči beguncem, dopustnost prehoda beguncev v trajnejše imigrante in nestrinjanje z mnenjem, da je treba najprej poskrbeti za slovenske državljane in šele potem pomagati beguncem.

Stališča do prijaznega, pa tudi brezbriznega razpoloženja v okolju do beguncev so povezana s stališči do prihodnje pomoči beguncem, do dopustnosti trajnejšega bivanja beguncev in do nestrinjanja s stališči, naj slovenska država najprej poskrbi za svoje državljane in potem za begunce. Stališča, ki ocenjujejo razpoloženje do beguncev kot nenaklonjeno, pa so seveda povezana s stališči, nenaklonjenimi nudenju pomoči beguncem, kakor tudi s stališči do prednostnih obveznosti slovenske države do lastnih državljanov pred begunci. Povezave stališč, ki zadevajo odnose do beguncev, kažejo na celovitost naklonjenih in nenaklonjenih razpoloženj avtohtonega prebivalstva do njih in jih je mogoče razumeti kot posebni vidik razpoloženj do imigrantov.

7. Raziskava povezav stališč, ki zadevajo izraze skrajnejšega šovinističnega nacionalizma, pokaže na povezave stališč, ki označujejo medetnično mešanost kot problematično, s pritrdilnimi stališči, ki izražajo hotenja, naj bi v Sloveniji živeli le Slovenci. Negativne ocene odnosov do imigrantov, sodbe o etnični distanci do njih in stališča do prihodnje ustavitve imigracij so tudi povezana z mnenji, ki izražajo težnje po etnično homogeni Sloveniji.

Povezave, ki opozarjajo na izraze militantnejšega nacionalizma, so vidne v povezavah mnenj o problematičnosti razmer v večetničnih okoljih, kjer prihaja do stikov in mešanja med pripadniki različnih kultur, ter ocen, da bodo morali ljudje vzeti zadeve v svoje roke, če slovenska država ne bo ustrezno zaščitila Slovencev pred Neslovinci (imigranti). Razumljivo je, da so prav tako povezana nasprotna stališča do nenaklonjenosti, nestrpnosti do imigrantov in stališča do zavračanja akcije ulice proti imigrantom. Tudi drugi vidiki nestrpnih in disjunktivnih odnosov do imigrantov so povezani z naklonjenimi mnenji o militantnejšem nacionalizmu. Opazna je zveza med izražanjem etnične distance do imigrantov ter stališč do prihodnje popolne ustavitve imigracij in med stališči do zaščitnega delovanja ulice proti imigrantom. Vidne so tudi druge zveze med stališči različnih oblik skrajnejšega šovinističnega nacionalizma in militantnejšega nacionalizma. Tako opazamo povezanost stališč, ki izražajo željo, da bi v Sloveniji bivali samo Slovenci (etnično homogena Slovenija), in stališč do delovanja ulice proti imigrantom za zaščito avtohtonega prebivalstva. Povezane so nadaljnje ocene, da bi bilo treba najprej odpuščati med delavci imigrante, šele nato Slovence, in stališči do zaščitne akcije ulice proti imigrantom. Pričakovane so tudi zveze med ocenami, ki razkrivajo pogostost nacionalne nestrpnosti v okoljih, in ocenami o pogostosti pripravljenosti na nasilna dejanja zaradi sovraštva do tujcev. Povezave se kažejo tudi med gornjima vrstama ocen, ki prisotnost nacionalne nestrpnosti in pripravljenosti za nasilna dejanja v okolju ocenjujejo kot redkejša.

Povsem jasne so zveze med pogledi ki odsevajo različne načine militantnejšega nacionalizma. Gre za povezave ocen o pogostosti pripravljenosti za nasilje, spodbujeno s ksenofobijo do imigrantov, z ocenami, ki soglašajo z akcijo ulice zoper imigrante.

Povezava stališč, ki zadevajo skrajnejše oblike nacionalizma, pokaže, da del anketirancev, ki izražajo nestrpnost, etnično distanco do imigrantov in druge oblike disjunktivnih odnosov, hkrati tudi izraža stališča do skrajnega, šovinističnega in militantnejšega nacionalizma. Te povezave kažejo tudi, da je del anketirancev, ki sprejema stališča šovinističnega nacionalizma, z nadpovprečnimi deleži tudi naklonjen stališčem, ki jih označujemo kot militantneje nacionalistična. Očitna je tudi zveza med ocenami o pripravljenosti za militantna, nacionalistično zaščitna ravnanja v okolju in sprejemanju zamisli o militantnem delovanju proti imigrantom.

1. Zapleteni in težavni procesi prehoda z globljimi spremembami socialne statifikacije in pojavi negotovosti spodbujajo težnje po iskanju zavetja v socialni in nacionalni državi – z utrjevanjem nacionalne in narodne zavesti ter identitete – hkrati pa vzbujajo tudi številne pojave etnične nestrpnosti s pojavi etnonacionalizma in izostrujejo procese etnične stratifikacije.

2. Globalni družbeni procesi, ki se porajajo med prehodom z novimi konflikti in omejenostjo tekmovanja, kažejo, da je razvoj celovitejšega strukturalnega pluralizma težaven in dolgotrajnejši proces, kar zastavlja vprašanje o možnostih razvoja etničnega pluralizma. Osrednje mesto pripada novonastali nacionalni državi in političnemu subsistemu, to pa omejuje avtonomijo drugih subsistemov in manjšin ter utrjuje pojave etnične stratifikacije, predvsem v razmerju med avtohtonimi in imigranti.

3. Pozno nastala slovenska nacionalna država s svojimi tradicionalnimi, nemodernimi značilnostmi omejuje možnosti za uveljavljanje sodobnejših procesov denacionalizacije in nadnacionalnih integracij. Spremembe socialne stratifikacije in globalnejših družbenih procesov so povezane z etnocentrično zaščitno vlogo močne nacionalne države. Vzhodni tip nacionalizma odigrava pomembno mobilizacijsko vlogo, hkrati pa nastajajo tudi pojavi etnocentričnega nacionalizma in neonacionalizma. Vloga nove nacionalne države je protislovna. Ob poudarjenem zadovoljstvu zaradi njenega nastanka se hkrati – verjetno tudi zaradi neuresničenih pričakovanj – poraja problem konsenza, ki prizadeva državne institucije.

4. Nacionalno zavest javnost izrazito izraža; zorela je v dolgem obdobju pred pridobitvijo samostojnosti. Poudarjene pozitivne ocene nacionalne samostojnosti, stališča do navezanosti na Slovenijo ter uravnoteženi pogledi na samostojnost Slovenije in njeno vključevanje v Evropo kažejo na vsesplošno razširjeno nacionalno identiteto. Pojavi dvomov o nadnacionalni integraciji (neonacionalizem) slovenski javnosti niso tuji. Razumljivo je, da sta prav tako izrazito poudarjeni narodna zavest in identiteta, za kar govorijo pozitivne ocene odnosov do naroda, prednosti občutki do slovenstva, izražena skrb za ohranitev kulturne dediščine in jezika in uveljavljeni pozitivni stereotipi o pridnih Slovencih. Slovenska javnost pa je nezaupljiva do drugih in srečujemo se z občutki ogroženosti s strani sosednjih in drugih narodov.

5. Etnična nestrpnost in etnična stratifikacija sta razvidni predvsem v odnosih avtohtonih do imigrantov, pa tudi do drugih etničnosti. Etnična distanca med prehodom, v ozračju vsesplošne socialne nestrpnosti, se pogloblja in širi. Politični razlogi med osamosvajanjem so Slovence oddaljili od drugih narodov nekdanje Jugoslavije in zdaj se čutijo etnično najbližji Avstrijcem.

6. Ker se javnost strinja le z možnostmi ohranjanja stikov imigrantov z matičnim narodom, pa do neke mere tudi s priznavanjem kulturnih pravic imigrantom, je očitno, da se zavzema za procese nerazvitega etničnega pluralizma na področju zasebnega, na področju javnega pa izraža težnje po adaptaciji imigrantov preko adaptacijske akulturacije kulturi in institucijam slovenske družbe. Gre za procese nepopolne integracije imigrantov. Zaradi mnogih razlogov tudi v prihodnje ni mogoče pričakovati premikov od nerazvitih k razvitejšim oblikam etničnega pluralizma in interkulturalizma. Utemeljena pa so pričakovanja o integraciji druge generacije imigrantov z asimilacijo, razen Muslimanov. Proces vključevanja imigrantov iz nekdanje skupne države bodo podobni kot pri drugih mednarodnih imigrantih. Večinska javnost ni naklonjena priznavanju takšnih kulturnih in drugih

pravic imigrantom, s pomočjo katerih bi širili svojo kulturo iz zasebnosti v javnost. Opazni sta nasprotovanje lastnim političnim dejavnostim imigrantom in vidno nerazpoloženje do vključevanja imigrantov tudi v okvire institucij slovenskega političnega sistema, na kar kažejo stališča nenaklonjenosti javnosti do pridobivanja slovenskega državljanstva imigrantov.

7. Nerazpoloženje javnosti do beguncev je prisotno in narašča, čeprav je manj izraženo kot do imigrantov. Razpoloženje se giblje med nenaklonjenostjo in brezbriznostjo. Javnost ni naklonjena trajnejšemu bivanju beguncev. Kljub takšnim stališčem pa je pripravljenost pomagati beguncem še zmeraj visoka.

8. Verbalni izrazi etnocentričnega nacionalizma, povezanega z državljskim nacionalizmom, se kažejo kot nestrpnost in šovinizem do imigrantov v težnjah po etnično homogeni Sloveniji in diskriminaciji imigrantov. Militantnejše, skrajnejše pojavne oblike pa izražajo stališča, ki se zavzemajo za akcijo ulice proti imigrantom, ocene o razširjenosti pripravljenosti za nasilje proti imigrantom v okolju in o prisotnosti simpatij z neonacizmom. Ocene o razširjenosti verbalnih pojavov etnonacionalizma vzbujajo skrb. Etnonacionalistična stališča se opazno povečujejo in doseženi deleži kažejo na obsežno zaledje teh pogledov, ki opozarjajo na nevarnost, da bi verbalni izrazi skrajnejšega etnonacionalizma mogli spodbuditi incidente in izbruhniti v zaostrenih oblikah konfliktov. Izvorov etnonacionalizma ne moremo seveda iskati le pri avtohtonem prebivalstvu in njihovi dejanski ali navidezni ogroženosti v težavnih razmerah prehoda. Spodbujajo jih gotovo tudi ravnana dela imigrantov, ki so nerazpoloženi do samostojnosti Slovenije in vzbujajo politične konflikte, se ne adaptirajo na razmere v imigrantski družbi in z manifestacijami svoje kulturne različnosti ustvarjajo vtis kulturne ogroženosti avtohtonih.

9. Zavedanje nacionalne in narodne pripadnosti je dokaj enakomerno razporejeno med vsemi družbenimi kategorijami. Kategorije z nižjimi statusi so enostransko bolj navezane na narodno in lokalno okolje, medtem ko kategorije z višjimi izobrazbeno – kvalifikacijskimi statusi izraziteje poudarjajo tako pomen nacionalne samostojnosti kakor tudi pomen vključevanja Slovenije v evropski družbeni prostor. Kategorije, ki so bolj nestrpne in med katerimi so tudi bolj razširjeni skrajnejši etnocentrični pogledi na imigrante pa tudi na begunce, so znane. To so kategorije: z nižjimi izobrazbenimi in socialnoekonomskimi statusi, kategorije nezadovoljnih z razmerami v slovenski družbi, kategorije pristašev nacionalistično usmerjenih političnih strank. Strpnejše poglede pa najdemo pri kategorijah z višjimi statusi, pri kategorijah, zadovoljnih z razmerami v Sloveniji, pri kategorijah pristašev levih in levosredinskih strank in seveda pri zainteresiranih kategorijah imigrantov. Pomembno opozorilo prihaja od bolj izobraženih kategorij, ki z nadpovprečnimi deleži sodijo o prisotnosti nestrpnosti do imigrantov v svojem okolju.

10. Povezave stališč opozarjajo, da se izrazitejša narodna identiteta kaže v negativnih razmerjih do imigrantov in da nestrpnost do imigrantov spodbuja prepričanje o problematičnosti stikov med različnimi kulturami. Negativna stališča do imigrantov so dokaj celovita glede na njihovo povezanost, saj se kažejo v nasprotovanjih do priznavanja njihovih pravic, v zamislih o odvzetju že priznanih državljskih pravic, v stališčih etnične distance do imigrantov. Celovitost nestrpnosti do imigrantov je razvidna tudi v povezanosti stališč do nepriznavanja različnih pravic imigrantom in v povezanosti teh odklonilnih stališč s stališči do popolne ustavitve imigracij. Povezave stališč, ki zadevajo odnose do beguncev, dopolnjujejo celovitost nerazpoloženj avtohtonega prebivalstva do imigrantov. Na celovito povezanost nestrpnosti do imigrantov kažejo tudi povezave med temi ocenami in stališči skrajnejšega šovinističnega in militantnejšega etnocentričnega nacionaliz-

ma. Tako lahko sklenemo, da se celovite povezave kažejo kot povezave med nestrpnimi stališči, različnimi vidiki negativnih odnosov do imigrantov. Ti pogledi pa se povezujejo z izrazi šovinističnega in militantnejšega nacionalizma. Gre pa tudi za povezanost med stališči, ki jih označujemo kot skrajno nacionalistična.

Tako kot ugotavljamo celovitost povezav med nestrpnimi stališči, najdemo celovito povezana tudi stališča, ki izražajo strpne odnose do imigrantov in beguncev ter do slednjih tudi pripravljenost za pomoč.

LITERATURA:

- BERRY J., KIM Y., BOSKI P. (1989): *Psychological Acculturation of Immigrants*, v: Y. Kim, W. Gudykunst: *Cross Cultural Adaptation*, Sage, London.
- BERRY B. (1965): *Race and Ethnic Relations*, Houghton Mifflin Co, Boston.
- GELLNER E. (1991): *Nacionalizem*, v: R. Rizman: *Študije o etnonacionalizmu*, Krt, Ljubljana.
- GELLNER E. (1993): *Nacionalizem in politika v Vzhodni Evropi*, Teorija in praksa 3-4.
- JUŽNIČ S. (1993): *Identiteta*, knjižna zbirka TIP, Ljubljana.
- KATUNARIČ V. (1993): *Interkulturalizem*, Teorija in praksa, 1-2.
- KLINAR P. (1992): *Pasti in obeti nacionalnih držav*, Teorija in praksa 5-6.
- KLINAR P., TRAMPUŽ C. (1992): *O družbeni neenakosti in revščini v Sloveniji*, Teorija in praksa 11-12.
- LAYTON-HENRY Z. ur. (1990): *The Political Rights of Migrant Worker in Western Europe*, Sage, London.
- MAYER T. (1991): *Razlikovati narod, etnos in demos*, v: R. Rizman ur.: *Študije o etnonacionalizmu*, Krt, Ljubljana.
- PARK R. (1949): *Race and Culture*, Free Press, New York.
- REX J. (1985): *The Concept of MultiCultural Society*, Univ. of Warwick.
- RIZMAN R. (1991): *Teoretska strategija v študijah etnonacionalizma*, v: R. Rizman ur.: *Študije o etnonacionalizmu*, Krt, Ljubljana.
- SLOVENSKO javno mnenje 86. Raziskava, opravljena marca in aprila 1986 na reprezentativnem vzorcu 2053 polnoletnih prebivalcev Republike Slovenije, Raziskovalni inštitut FSPN, CJMMK, Ljubljana.
- SLOVENSKO javno mnenje 90/2. Raziskava, opravljena novembra 1990 na reprezentativnem vzorcu 2059 polnoletnih prebivalcev Republike Slovenije, Raziskovalni inštitut FSPN, CJMMK, Ljubljana.
- SLOVENSKO javno mnenje 91/2. Raziskava, opravljena novembra 1991 na reprezentativnem vzorcu 2080 polnoletnih prebivalcev Republike Slovenije, Raziskovalni inštitut FDV, CJMMK, Ljubljana.
- SLOVENSKO javno mnenje 92/1. Raziskava, opravljena februarja 1992 na reprezentativnem vzorcu 1035 polnoletnih prebivalcev Republike Slovenije, IDV FDV, CJMMK, Ljubljana.
- SLOVENSKO javno mnenje 92/3. Raziskava, opravljena oktobra in novembra 1992 na reprezentativnem vzorcu 2024 polnoletnih prebivalcev Republike Slovenije, IDV FDV, CJMMK, Ljubljana.
- SLOVENSKO javno mnenje 93/1. Raziskava, opravljena oktobra in novembra 1993 na reprezentativnem vzorcu 1050 polnoletnih prebivalcev Republike Slovenije, IDV FDV, CJMMK, Ljubljana. Iz te raziskave so povzeti bistveni podatki, ki so interpretirani v tem prispevku. Pri analizi razlik v stališčih posameznih kategorij anketirancev in pri analizi povezanosti stališč smo upoštevali standardizirane rezidualne (standardizirane razlike med teoretičnimi in empiričnimi frekvencami), ki so pri pogoju nepovezanosti porazdeljeni približno po standardizirani normalni porazdelitvi.
- SMITH J. (1986): *State Making and National Building*, v: J. Hall ur.: *States in History*, Basic Blackwell, London.
- SNYDER J. (1993): *Nationalism and the Crisis of the Soviet State*, Survival, 1.
- TIRYAKIAN E., NEVITTE H. (1991): *Nacionalizem in modernost*, v: R. Rizman ur.: *Študije o etnonacionalizmu*, Krt, Ljubljana.
- TRIAMAN D., SZELENYI D. (1991): *Projekt: Social Stratification in Central and Eastern Europe after 1989* (razmnoženo).
- VAN DEN BERGHE P. (1992): *Moderna nacionalna država, oblikovalka nacije ali uničevalka nacije*, Teorija in praksa 11-12.